

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA MATNNI O‘QISH VA TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING METODIK ASOSLARI

Raimjanova Gulnozaxon Muxiddin qizi

Namangan davlat pedagogika instituti magistranti

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23356697>

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang‘ich ta‘lim jarayonida o‘quvchilarning matnni to‘g‘ri, ongli, ravon va ifodali o‘qishi hamda o‘qilgan mazmunni anglash ko‘nikmalarini shakllantirishning ilmiy-metodik asoslari yoritiladi. Matnni o‘qish va tushunish jarayonining bosqichlari, o‘quv topshiriqlarini tanlash mezonlari, savol-javob, qayta hikoyalash, asosiy fikrni aniqlash, sabab-oqibat aloqalarini belgilash, lug‘at ustida ishlash kabi metodlarning imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, matn, o‘qish, o‘qib tushunish, o‘qish savodxonligi, ongli o‘qish, matn tahlili, o‘quv topshirig‘i, kompetensiya, lug‘at ustida ishlash.

Аннотация. В статье рассматриваются методические основы формирования у учащихся начальных классов навыков чтения и понимания текста. Раскрываются этапы смыслового чтения, методы работы с текстом, критерии отбора текстов и учебных заданий, а также подходы к оцениванию понимания прочитанного. Предлагаются практические рекомендации по организации деятельности до, во время и после чтения.

Ключевые слова: начальное образование, текст, чтение, понимание текста, читательская грамотность, смысловое чтение, анализ текста, учебное задание.

Abstract. This article examines the methodological foundations of developing pupils' skills in reading and comprehending texts in primary education. The study considers the stages of meaningful reading, methods of working with text, criteria for selecting texts and educational tasks, and approaches to assessing reading comprehension. Practical recommendations are proposed for organizing pre-reading, while-reading and post-reading activities

Keywords: primary education, text, reading, reading comprehension, literacy, meaningful reading, text analysis, educational task.

Boshlang‘ich ta‘lim o‘quvchining keyingi ta‘lim bosqichlarida muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan asosiy savodxonlik ko‘nikmalari shakllanadigan muhim davr hisoblanadi. Ayniqsa, matnni o‘qish va uning mazmunini tushunish barcha fanlarni o‘zlashtirishga xizmat qiluvchi tayanch ko‘nikmalardan biridir. Matnni o‘qish jarayonida o‘quvchi faqat grafik belgilarni tovushga aylantirish bilan cheklanmaydi. U so‘zlarning ma‘nosini anglaydi, gaplar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlaydi, matndagi asosiy va ikkilamchi axborotni farqlaydi, voqealar ketma-ketligini tiklaydi, qahramonlarning xatti-harakatlariga munosabat bildiradi hamda muallif fikrini anglashga harakat qiladi. Demak, o‘qishning natijasi matn mazmunini ongli idrok etish bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasida ta‘lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish va zamonaviy kompetensiyalarni shakllantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonunda ta‘lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarini rivojlantirish, ta‘lim mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Mazkur jarayonda boshlang‘ich ta‘lim alohida ahamiyatga ega bo‘lib, aynan shu bosqichda

o‘quvchining o‘qish, yozish, tinglash, fikrlash va muloqot qilishga oid dastlabki mustahkam ko‘nikmalari shakllanadi.

O‘qish murakkab nutqiy faoliyat turi bo‘lib, unda ko‘rish, idrok etish, lug‘aviy anglash, sintaktik bog‘lanishlarni aniqlash va mazmuniy xulosa chiqarish jarayonlari o‘zaro birlashadi. Boshlang‘ich sinfda ushbu jarayonlarning izchil rivojlanishi o‘quvchining keyingi mustaqil ta‘lim faoliyati uchun muhim zamin yaratadi. O‘qish savodxonligini shakllantirishda matnni tushunish bir necha darajada namoyon bo‘ladi. Birinchi darajada o‘quvchi matnda bevosita berilgan axborotni topadi. Ikkinchi darajada matn qismlari o‘rtasidagi munosabatni aniqlaydi va yashirin mazmunni anglaydi. Yuqoriroq darajada esa o‘quvchi matn mazmuniga baho beradi, o‘z tajribasi bilan bog‘laydi va xulosa chiqaradi. Boshlang‘ich ta‘limda bu darajalar bosqichma-bosqich, o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda shakllantirilishi lozim.

Matn bilan ishlashda o‘qituvchi uch bosqichli metodik tizimdan foydalanishi maqsadga muvofiq:

- o‘qishdan oldingi faoliyat,
- o‘qish jarayonidagi faoliyat,
- o‘qishdan keyingi faoliyat,

O‘qishdan oldin mavzu bo‘yicha taxminlar ilgari suriladi, sarlavha va rasmlar asosida mazmun bashorat qilinadi, tayanch so‘zlar tushuntiriladi. O‘qish jarayonida asosiy fikr, muhim dalillar, qahramonlar va voqealar ketma-ketligi aniqlanadi. O‘qishdan keyin esa mazmun qayta tiklanadi, savollarga javob beriladi, xulosa chiqariladi va matnga munosabat bildiriladi. Boshlang‘ich sinflarda o‘qib tushunish ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun metodlarni o‘quvchining faol fikrlashini ta‘minlaydigan topshiriqlar bilan birlashtirish zarur. Bunda quyidagi metodik yo‘nalishlar samarali hisoblanadi.

1. **Bashorat qilish.** Sarlavha, rasm, tayanch so‘zlar yoki matnning dastlabki qismi asosida o‘quvchi mazmunni taxmin qiladi. O‘qish yakunida dastlabki taxmin bilan haqiqiy mazmun solishtiriladi.

2. **Savol-javob.** Oddiy reproduktiv savollardan tashqari “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Agar sen qahramon o‘rnida bo‘lganingda nima qilarding?” kabi fikrlashga undovchi savollar beriladi.

3. **Matnni qismlarga ajratish.** O‘quvchi har bir qismga mazmuniga mos sarlavha topadi. Bu usul asosiy fikrni ajratish va matn tuzilishini anglashga yordam beradi.

4. **Lug‘at ustida ishlash.** Notanish so‘zlarning ma‘nosi aniqlanadi, sinonim va antonimlar topiladi, so‘zning matndagi vazifasi muhokama qilinadi.

5. **Qayta hikoyalash.** O‘quvchi matn mazmunini tayanch so‘zlar, reja yoki rasmlar asosida izchil bayon qiladi. Bunda yodlab aytishdan ko‘ra mazmunni anglab qayta tuzish muhim.

6. **Dalil topish.** O‘quvchidan o‘z javobini matndagi muayyan jumla yoki voqea bilan asoslash talab etiladi. Bu usul matnga tayanib fikrlash ko‘nikmasini kuchaytiradi.

7. **Taqqoslash va xulosa chiqarish.** Ikki qahramon, ikki voqea yoki matnning ikki qismi taqqoslanib, umumiy va farqli jihatlar aniqlanadi.

Boshlang‘ich sinf uchun matn tanlashda uning o‘quvchining yoshiga mosligi, mazmunining tarbiyaviy ahamiyati, tilining tushunarligi, hajmining me‘yoriyligi, kompozitsion yaxlitligi va mustaqil fikrlashga imkon berishi hisobga olinishi kerak. Matn

haddan tashqari murakkab bo‘lsa, o‘quvchining asosiy e‘tibori mazmunni anglashdan ko‘ra alohida so‘zlarni tushunishga sarflanadi. Juda sodda matn esa yuqori darajadagi fikrlash faoliyatini yetarli darajada rag‘batlantirmasligi mumkin. Topshiriqlar ham bir xil shaklda takrorlanmasligi kerak. Ularni oddiydan murakkabga tamoyili asosida tuzish maqsadga muvofiq. Masalan, dastlab matndan aniq axborotni topish, keyin voqealar ketma-ketligini tiklash, sababni aniqlash, qahramon harakatiga baho berish, nihoyat muallif fikri bo‘yicha xulosa chiqarish topshiriqlari beriladi. Samarali topshiriq o‘quvchini matnga qaytishga majbur qiladi. Masalan: “Javobingizni matndagi qaysi jumla bilan isbotlaysiz?”, “Qahramonning bu qaroriga nima sabab bo‘ldi?”, “Matnning asosiy fikrini bir gap bilan ifodalang”, “Sarlavhani o‘zgartirsangiz, qanday nom qo‘yadingiz?” kabi topshiriqlar o‘quvchining mustaqil fikrlashini kuchaytiradi.

O‘qib tushunishni baholashda faqat o‘qish tezligini mezon sifatida olish yetarli emas. O‘quvchi matnni qanchalik tushungani, asosiy fikrni aniqlay olishi, muhim axborotni ajratishi, xulosa chiqarishi va o‘z fikrini matn bilan asoslay olishi ham baholanishi zarur. Boshlang‘ich sinflarda o‘qib tushunishni rivojlantirishning muhim sharti individual yondashuvdir. Bir xil matn asosida turli murakkablikdagi topshiriqlar berish, tayanch so‘zlar, juftlik va kichik guruhlarda ishlash o‘quvchilarning imkoniyatlarini hisobga olishga yordam beradi. Matnni tushunishda diqqatning barqarorligi ham muhim omildir. Kichik yoshdagi o‘quvchi uzoq vaqt davomida bir xil faoliyatni bajarishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Shuning uchun matn bilan ishlash jarayonini qisqa, mazmunan bog‘langan faoliyatlarga ajratish: o‘qish, savolga javob berish, dalil topish, rasm bilan ishlash va juftlikda muhokama qilish kabi shakllarni almashlab borish samarali natija beradi. Matnni o‘qish jarayonida o‘quvchi asosiy mazmunni kuzatib borishi, muhim axborotni ajratishi va voqealar o‘rtasidagi bog‘lanishni aniqlashi kerak. Shu sababli o‘qituvchi matnni mazmuniy qismlarga ajratib, muhim nuqtalarda savol va topshiriqlar berishi mumkin. Matn bilan ishlashda “Kim?”, “Nima?”, “Qayerda?”, “Qachon?” kabi savollar dastlabki mazmunni aniqlashga yordam beradi. Keyingi bosqichda “Nima uchun?”, “Qanday qilib?”, “Buning natijasida nima bo‘ldi?” kabi savollar sabab-oqibat munosabatlarini anglashga xizmat qiladi. Yuqori darajadagi savollar esa “Siz qahramonning qarorini qanday baholaysiz?”, “Muallif nimani ta’kidlamoqchi?” kabi tahliliy fikrlashni talab qiladi va o‘quvchi bunga erishishi mumkin.

O‘qish jarayonida o‘quvchining hissiy munosabati ham hisobga olinishi lozim. Qiziqarli syujet, hayotiy vaziyat, bolaga tanish obrazlar yoki muammoli savol o‘quvchini matnni faol o‘qishga undaydi. Matn bir vaqtning o‘zida mazmunni anglash, til birliklarini kuzatish va mustaqil fikrlashga xizmat qilishi maqsadga muvofiq.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, boshlang‘ich ta‘limda matnni o‘qish va tushunish ko‘nikmalarini shakllantirish o‘quvchining umumiy savodxonligi, mustaqil fikrlashi va barcha fanlarni o‘zlashtirishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli o‘qish darslarida matnni shunchaki o‘qitish emas, balki uning mazmunini anglash, tahlil qilish, dalillash, xulosa chiqarish va baholashga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son, 2020-yil 23-sentabr. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi.

“Boshlang‘ich ta’lim tizimida zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish: integrativ yondashuvlar va amaliy yechimlar” mavzusidagi Respublika anjumani materiallar to‘plami.
NamDPI 2026-yil 9-oktabr

2. M.E.Toirova, D.Sh.Yuldasheva Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-2sinf uchun darslik. – Toshkent.2023
3. M.E.Toirova, . D.Sh.Yuldasheva Ona tili va o‘qish savodxonligi. 3-4-sinf uchun darslik. – Toshkent.2023
4. Abdijamilova M.M. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning o‘qib tushunish malakalarini shakllantirish metodikasi. Avtoreferat. – Toshkent, 2025.
5. Nasriddinova N.A. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida o‘qish savodxonligini shakllantirish metodikasi. Avtoreferat. – Toshkent, 2025.